

Pregled dosadašnjih arheoloških istraživanja na lokalitetu Torčec - Cirkvišće

SINIŠA KRZGAR

U radu se daje prikaz dosadašnjih arheoloških istraživanja na položaju Torčec - Cirkvišće. Istraživanja su se odvijala u nekoliko sezona (2002., 2009., 2011. i 2012. godine). Lokalitet je pažnju arheologa privukao 1999. godine pronalaskom posude s ritualno položenom psećom lubanjom. Iako je sondama otvorena nešto veća površina, do zdravice je istraženo 75 m². Ukupno je istraženo 148 grobova koji se većinom mogu datirati u kasni srednji i rani novi vijek i koji pripadaju župnom groblju uz crkvu sv. Stjepana Kralja. Osim tih mlađih grobova, pronađen je i jedan ranosrednjovjekovni grob koji se na temelju priloga posude, ali i C datiranja može opredijeliti u kraj 8. ili početak 9. stoljeća. 14 Osim grobova, pronađen je i negativ ukopa sjevernog zida nekog objekta - najvjerojatnije crkve. Njen puni tlocrt još nije otkriven, no nadajmo se da će se to dogoditi u sljedećim sezonama.

Ključne riječi: Torčec - Cirkvišće, crkva, groblje, srednji vijek, rani novi vijek, poganstvo

---

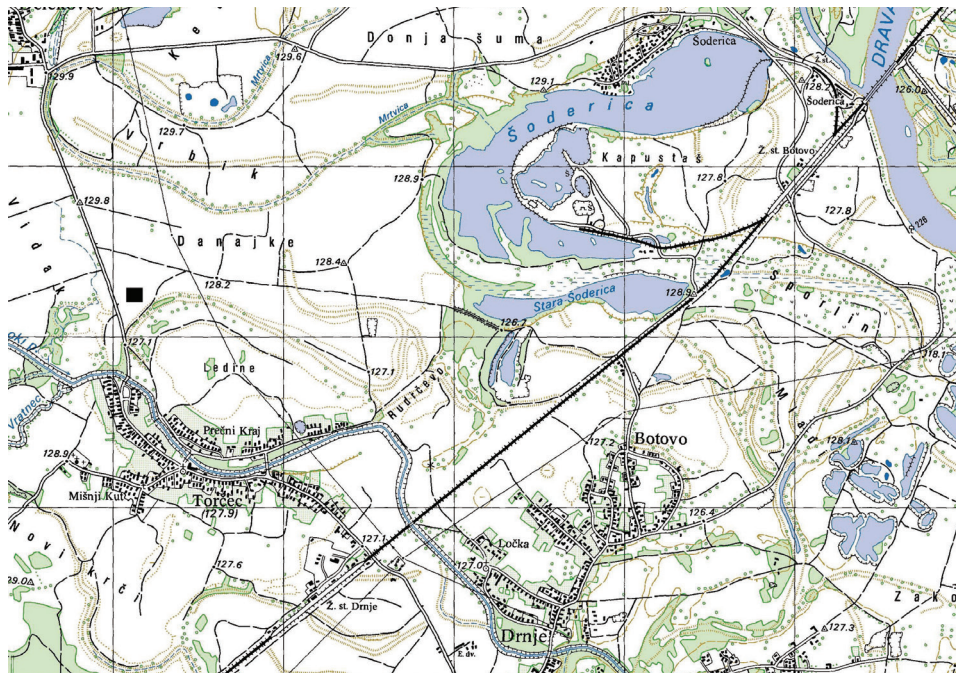
1. Uvod

Arheološki lokalitet Torčec - Cirkvišće smješten je u općini Drnje sjeverozapadno od centra današnjeg mjesta Torčec. Nalazi se na blago povišenoj dravskoj terasi istočno od ceste koja od Torčeca vodi prema Đelekovcu. Na cjelokupnoj površini nalazišta nalazi se oranica koja se intenzivno obrađuje te je devastacija gornjih slojeva lokaliteta stalno prisutna. Prva je na lokalitet i njegov potencijalni arheološki značaj pozornost skrenula Sonja Kolar, kustosica Gradskog muzeja Koprivnica koja u svom radu iz 1976. godine o arheološkoj topografiji koprivničke regije spominje položaj Torčec - Cirkvišće i piše kako su na njemu na-

đeni ostatci cigle i šute te ulomci keramike datirane u 14. i 15. stoljeće. Također spominje pronalazak ljudskih kostiju te u zaključku navodi pretpostavku da se ovdje nalaze ostatci crkve i groblja.¹ Tijekom idućih godina lokalitet su učestalo obilazili djelatnici koprivničkog muzeja, Instituta za arheologiju te braća Zvijerac. Prigodom tih obilazaka primijećeni su površinski nalazi opeke, šute i lomljenog kamenja, brojni ulomci keramičkih posuda te ljudskih i životinjskih kostiju. Posebnu pažnju arheološke struke Cirkvišće je privuklo 1999.

---

¹ KOLAR, Sonja: *Arheološki lokaliteti u općini Koprivnica*. // Podravski zbornik 1976 (urednik Dragutin Feletar), Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1976., 103-116.

Sl. 1. Položaj nalazišta Torčec - Cirkvišće.

godine kada je oranjem na površinu zemlje dospjela fragmentirana keramička posuda u kojoj je bila pohranjena pseća lubanja. Arheozoološkom analizom ustanovljeno je kako lubanja pripada srednje velikoj pasmini psa, koji bi se prema kinološkoj podjeli mogao ubrojiti u 3. skupinu brakoidnih pasa - goniča. U trenutku smrti životinja je bila starija od sedam mjeseci i najvjerojatnije se radilo o životinji ženskog spola. Posuda u kojoj je lubanja pronađena bila je veoma fragmentirana no kako je veći dio očuvan mogla se u potpunosti restaurirati. Radi se o srednje velikom loncu koji se, na temelju svojih karakteristika, može datirati najvjerojatnije u sredinu 13. stoljeća. Ovaj nalaz za sada je jedinstven na prostoru Hrvatske, a najbliže analogije ima u Mađarskoj, u Francuski kraj Debrecena.² Tijekom ožujka i lipnja 2000. godine okolica Torčeca fotografirana je iz zrakoplova kako bi se na temelju zračne fotografije pokušao ustanoviti eventualni položaj pretpostavljene crkve te njen odnos s neposrednom okolicom, prije svega s položajem

zemljane utvrde - Gradić.³

2. Probna arheološka istraživanja (2002.)

U razdoblju od 31. srpnja do 10. kolovoza 2002. godine obavljena su prva probna arheološka istraživanja lokaliteta koja je proveo Institut za arheologiju iz Zagreba u suradnji s Muzejom grada Koprivnice, pod vodstvom dr. sc. Tajane Sekelj Ivančan.⁴ Tada je postavljena koordinatna mreža na osnovi kvadranta veličine 5 x 5 metara koja će se zadržati i u kasnijim istraživanjima. Otvoreni su kvadranti F10, G10, H10 i I10. Tijekom istraživanja ustanovilo se kako se na ovoj površini nalazilo kasno-srednjovjekovno/ranonovovjekovno groblje s izuzetno gusto ukopanim grobnim rakama zbog čega je došlo do presijecanja kostura i velikog broja dislociranih kostiju. Zbog malobrojne ekipe i ograničenog vremena istraživanje je usredotočeno na jugozapadni dio kvadranta F10 te na kvadrant I10 i dio kvadranta H10. Tijekom istraživanja ustanovljeno je da

2 SEKELJ IVANČAN, et al.: *Slučajni nalaz lubanje Canis Familiaris položene u srednjovjekovnu keramičku posudu s lokaliteta Torčec - Cirkvišće kraj Koprivnice.* // Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu 15.-16., 1999., 61-79; SEKELJ IVANČAN, Tajana: *Nove spoznaje o arheološkoj prošlosti Koprivničke Podravine.* // Podravski zbornik 26/27 (Urednik Dražen Ernečić), Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2000./2001., 243, 245.

3 SEKELJ IVANČAN, Tajana; TKALČEC, Tatjana: *Arheološko nalazište Torčec - Cirkvišće.* // Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja II, 4, 2003., 7.

4 U istraživanjima je sudjelovala znanstvena novakinja Tatjana Tkalčec, a pomoćnu stručnu i tehničku ekipu sačinjavali su Ivan i Zlatko Zvijerac te Slavko Kolarek, Darko Vrhovski i Siniša Potočnjak.

se u kvadrantu F10 slojevi razlikuju onih u kvadrantima H i I10 iako se groblje prostire preko svih otvorenih kvadranta.

U recentnom humusu pronađeno je mnoštvo dislociranih ljudskih kostiju, ulomci kasnosrednjovjekovne keramike i čavli. Od posebnih nalaza pronađen je oštećeni srebrni novac, željezna ostruga i S-karičica. Ispod sloja orane zemlje pronađena su i dva novovjekovna keramička lonca. Prosijavanjem zemlje u svakoj posudi pronađene su dječje kosti. Antropološkom analizom utvrđena je perinatalna smrt oba djeteta. Unutar otvorene sonde istraženo je i 18 grobova. Ukopi su se veoma teško razlikovali od okolnog sloja, a najlakše ih je bilo definirati na mjestima gdje je bilo vidljivo da su ukopane u zdravicu. Pokojnici su polagani u grobne rake na leđa, ruku prekrivenih na zdjelici ili ispruženih uz tijelo, orijentacije je zapad-istok. Jedan pokojnik se razlikovao od te uobičajene slike svojim ukopom - na desnom boku sa savijenim koljenima. Nalazi čavala i spojki za pričvršćivanje drveta sugeriraju kako su pokojnici u grobne rake polagani u drvenim ljesovima.

Osim ukopa grobnih raka, zamijećeni su i ukopi nepoznate namjene, zatim veća jama u čijoj zapuni se nalazilo mnoštvo opeke i kamena - očito dijelovi razrušene arhitekture čija funkcija također nije poznata i jedno vatrište. Nalazi su pronađeni u sedam grobova i radi se o dijelovima nošnje (pojasne kopče, kopče s kukom i ušicom te gumb) i nakitu (prstenje). Izuzetak od tih skupina nalaza čine pronađene staklene perle u grobu 1. Kako se tada tek počinjalo s istraživanjem ranonovovjekovnih groblja, nije bio poznat fundus nalaza koji se mogu pronaći u njima te nije bilo ni dostupnih objava, autorice su te perle prigodom objave protumačile kao ogrlicu.⁵ Kako se radi o ukopu muškog pokojnika, a i tijekom vremena je došlo do boljeg poznavanja nalaza iz ranonovovjekovnih grobova, ove perle se mogu protumačiti kao dio krunice.⁶

5 SEKELJ IVANČAN, Tajana; TKALČEC, Tatjana: nav. dj., 5-36.

6 Više o arheološkim istraživanjima ranonovovjekovnih grobalja i analizi nalaza iz njih vidi u radovima Ane Azinović Bebek iz Hrvatskog restauratorskog zavoda.

Sl.2. Ranonovovjekovna keramička posuda s kostima fetusa iz 2002. godine (snimila: T. Sekelj Ivančan).

3. Druga sezona istraživanja (2009.)

Druga sezona istraživanja na lokalitetu provedena je tek nakon sedam godina, u periodu od 13. listopada do 21. listopada 2009. godine. Istraživanja također provodi Institut za arheologiju iz Zagreba, a njihov voditelj bio je mr. sc. Siniša Krznar, znanstveni novak.⁷ Ova istraživanja nastavak su probnog istraživanja iz 2002. godine. Prihvaćen je tada postavlj-

Sl.3. Grobovi G 45 - 47 istraženi 2009. godine (snimio: S. Krznar).

7 U istraživanjima je sudjelovao i dr. sc. Mario Novak (znanstveni suradnik odsjeka za arheologiju HAZU), Robert Čimin (kustos Muzeja grada Koprivnice) i Ivan Valent (student 4. godine arheologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu). Pomoćnu stručnu i tehničku ekipu sačinjavali su braća Ivan i Zlatko Zvijerac te Marko Dragančić.

ni koordinatni sustav i kako se tada otvorena sonda nije istražila do sterilnih slojeva, odlučeno je da se sada otvori dio te površine (kvadrant I10 i istočni dio kvadranta H10) i u potpunosti istraži do zdravice, odnosno do kulturno sterilnog sloja. Dokumentacija je također nastavljena na onu s istraživanja provedenog 2002. godine.

Zabilježene su 93 nove stratigrafske jedinice. Uvedeno je 18 vrećica nalaza - uglavnom fragmenata keramike i željeznih čavala. Pronađeno je i 20 posebnih nalaza: prstenje, pojašne kopče, kopčice za odjeću, parta itd. U popis uzoraka zabilježena su 52 uzorka kostiju, što dislociranih, što iz grobnih cjelina, a kao dio nacrtne dokumentacije izrađeno je 25 crteža. Sve faze iskopavanja popraćene su fotografijom. Dvije pomoćne geodetske točke postavljene su uz cestu Torčec - Đelekovec, neposredno uz lokalitet, i na njih se veže sva izmjera na lokalitetu. Sprethodnog istraživanja bilo je poznato kako se na toj površini nalazi kasnosrednjovjekovno - novovjekovno groblje s relativno gusto ukopanim grobnim rakama, a u skladu sa skromnim financijama otvorena je relativno mala površina. Kada se ustanovilo kako se ni ta cijela površina (zbog nedostatka sredstava i vremena) neće stići istražiti, iskopavanje se usredotočilo na kvadrant I10.

Ukupno se zabilježilo 36, a istražilo 34 grobne cjeline. Kao i kod prethodnog istraživanja, ustanovljeno je kako su pokojnici u grobove polagani ispruženi na leđa, orijentacije zapad (glava) - istok (noge), ruku ispruženih uz tijelo ili položenih na zdjelicu. Ukope je bilo veoma teško prepoznati, osim tamo gdje su bili ukopani u zdravicu. Prisustvo kovanih čavala u pojedinim grobovima sugerira njihovo pokopavanje u drvenim ljesovima. Zbog velike gustoće ukopa mlađi grobovi su često presijekali i uništavali starije, tako da je zabilježen slučaj čak pet međusobno ispresijecanih grobova (G 38 - G 42). Nalazi pronađeni u grobovima pripadaju nošnji ili osobnom nakitu pokojnika, a bogatstvom se posebno istaknuo grob mlade djevojke (G 47) u kojem je pronađena parta, pojasna kopča, kopče s kukom i ušicom, prsten te još jedan fragment ukrasnog

predmeta.⁸ Kako se nalazi iz ove, ali i kasnijih sezona istraživanja, još nalaze na restauraciji, o njihovim tipološkim i tehnološkim karakteristikama u ovom radu ne možemo više govoriti. Osim ukopa grobova, pronađeno je još nekoliko ukopa i njihovih zapuna koji se mogu povezati s ukopom nepoznate namjene SJ 035 iz 2002. godine, a čija svrha za sada nije jasna te ukop i zapuna stupa SJ 175 i SJ 176 koji se nalazi ukopan u zdravicu. Tek će daljnja istraživanje pokazati radi li se o dijelovima razrušene arhitekture ili nečem drugom. U jugoistočnom uglu sonde nađeni su i ukopi SJ 163 i SJ 165, no kako njihov veći dio odlazi ispod profila tada još nije bilo jasno radi li se o ukopu grobova ili nečem drugom.⁹ Za pokojnike pronađene tijekom ove prve dvije sezone istraživanja objavljena je i antropološka analiza. Rezultati tih analiza sugeriraju dosta teške životne uvjete, neadekvatnu prehranu i čest težak fizički rad.¹⁰ Zbog nedostatka financija istraživanja se 2010. godine nisu provodila.

4. Treća sezona istraživanja (2011.)

U razdoblju od 3. listopada do 15. listopada 2011. godine Institut za arheologiju iz Zagreba proveo je treću sezonu istraživanja na položaju Cirkvišće, a voditelj istraživanja bio je mr. sc. Siniša Krznar.¹¹ Kako je te godine cilj istraživanja bio pronalazak sakralnog objekta, odnosno crkve sv. Stjepana Kralja, otvore-

8 KRZNAR, Siniša: *Torčec - Cirkvišće, arheološko istraživanje 2009.* // *Annales Instituti Archaeologici VI*, 2010., 47-52.

9 Tijekom idućih sezona (2011. i 2012.) ipak je ustanovljeno kako se radi o ukopima grobova.

10 ŠLAUS, Mario; NOVAK, Mario; KRZNAR, Siniša: *Paleodemografska i paleopatološka analiza ljudskog osteološkog materijala s nalazišta Torčec - Cirkvišće kraj Koprivnice.* // *Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja II*, 4, 2003., 37-48; NOVAK, Mario; KRZNAR, Siniša: *Prilozi poznavanju uvjeta i kvalitete života u ranonovovjekovnom podravskom selu - na primjeru Torčeca kraj Koprivnice.* // *Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja IX*, 18, 2010., 59-88.

11 U istraživanjima su sudjelovali Ivan Valent i Josip Jagić (studenti 5. godine arheologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu), a pomoćnu stručnu i tehničku ekipu sačinjavali su braća Ivan i Zlatko Zvijerac.

na je sonda na središnjem, najvišem dijelu nalazišta koja je zauzimala kvadrante J10 i J11. Kvadrant J11 je djelomično istražen dok je J10 istražen do zdravice, odnosno do kulture sterilnog sloja.

Za vrijeme ovih istraživanja zabilježeno je 86 novih stratigrafskih jedinica, pronađeno je 25 vrećica nalaza, uglavnom fragmenata keramike i željeznih čavala, a u popisu posebnih nalaza upisano je 8 predmeta: prsten, pojasne kopče, brus, aplikacije od pojasa. U popis uzoraka zabilježen je 51 uzorak kostiju. Kada se, bez obzira na velik trud i napor ekipe, ustanovilo da se cijela površina oba kvadranta (zbog nedostatka sredstava i vremena) neće stići istražiti, iskopavanje se usredotočilo na kvadrant J10. U tom kvadrantu pronađen je i najvažniji nalaz te sezone istraživanja. Radi se o negativu sjevernog temelja nekog objekta, najvjerojatnije crkve. Temelj je ukopan u zdravicu i pruža se u smjeru zapad - istok s odmakom prema sjeveru. U istočnom dijelu ukopa pronađeno je *in situ* kamenje povezano mortom - preostatak temelja. Mort je žućkaste boje i sastoji se od pijeska i sitnog šljunka. Istočno od ostatka morta, ukop mijenja smjer i odlazi pod južni profil sonde. Vjerojatno se radi o prijelazu iz broda u poligonalu apsidu crkve. Ispred južnog profila pronađena je još jedna nakupina kamenja povezanog mortom koja se nastavlja i ispod profila. Najvjerojatnije je riječ o temelju apside. Zanimljivo je kako na površini istraženoj te godine ukop za temelj nije presjekao nijedan grob, ali nisu nađeni ni grobovi koji bi ga preslojavali.

Osim negativna temelja, istražilo se i 37 novopronađenih grobnih cjelina te ostatci još četiri groba koji su bili zabilježeni 2009. godine, no kako su tada odlazili pod istočni profil sonde, nisu bili u potpunosti istraženi. Od uobičajenog načina ukopa iskače grob 83 koji je bio pokopan licem prema dolje te nogama lagano savinutim u koljenima - kao da je uguran u premalu raku. U grobu je, uz pokojnika, pronađena i željezna pojasna kopča. Radi li se ovdje o praznovjerju, vjerovanju u vampire ili je pokojnik slučajno okrenut za sada se ne može odgovoriti. Osim u grobu 83 nalazi su pronađeni u još pet grobova. U grobu 49 pronađeni su tragovi pojasa (metalne aplikacije), a u grobu 91 pronađen je prsten s pločicom. U ostalim

Sl.5. Ostatak temelja u sjeverozapadnom uglu sonde iz 2011. godine (snimio: S. Krznar).

grobovima radi se o željeznim pojasnim kopčama. Osim ukopa zida i grobova, zabilježeno je još nekoliko stratigrafskih jedinica, od kojih posebno valja istaknuti veliki ukop nepoznate namjene pronađen istočno od pretpostavljene temelja apside crkve. Ukopan je u zdravicu, ovalnog oblika te zapunjen zemljom pomiješanom sa šljunkom uz primjese kamenja, opeke te nešto dislociranih kostiju. Vjerojatno se radi o recentnijem iskopu o čijoj namjeni za sada nemamo nikakvih podataka. Možda će se u budućnosti, kada se otvori veća površina, ovaj ukop moći povezati s ukopom SJ 035 iz 2002. godine te ukopima SJ 140 i SJ 173 iz 2009. godine pa im se utvrdi svrha.¹²

5. Četvrta sezona istraživanja (2012.)

Za sada posljednja sezona istraživanja na lokalitetu provedena je od 5. do 27. listopada 2012. godine, a voditelj istraživanja bio je dr. sc.

¹² KRZMAR, Siniša: *Torčec - Cirkvišće, arheološko istraživanje 2011.* // *Annales Instituti Archaeologici VIII*, 2012., 52-57.

Sl.6. Ranosrednjovjekovni grob G 108 istražen 2012. godine (snimio: S. Krznar).

Siniša Krznar.¹³ Istraživanje se uklopilo u ranije postavljene koordinatni sustavu te je na temelju spoznaja iz istraživanja provedenih 2011. godine otvorena sonda koja je zauzimala kvadrante I i J9. Kvadrant J9 je istražen do zdravice, odnosno do kulturno sterilnog sloja, a kvadrant I9 se nije stigao u potpunosti istražiti - ostalo je neistraženo nekoliko grobova te ostatak zida u njegovoj zapadnoj trećini.

Zabilježeno je 127 novih stratigrafskih jedinica. Uvedena je 81 vrećica nalaza, uglavnom fragmenata keramike i željeznih čavala. U popisu posebnih nalaza uvedeno je 66 nalaza: uglavnom se radi o nalazima željeznih pojasnih kopči, no pronađen je i veći broj dvodijelnih dvopetljestih kopči s kukom i ušicom. Osim tih naj-

češćih nalaza, pronađeno je i prstenje, jezičci remenja, križevi, svetačka medaljica, novac, profilirani kamen te cijele keramičke posude. U popis uzoraka zabilježeno je 99 uzoraka (osim jednog uzorka zemlje, ostalo su uzorci kostiju).

Kako je ispred južnog profila sonde iz 2011. godine pronađena nakupina kamenja povezanog mortom koja se nastavljala i ispod profila, odlučeno je da se u ovoj kampanji otvore i istraže kvadranti I i J9 te da se tako dobije tlocrt crkve. Međutim, nakon što je skinut orani sloj i krenulo se sa čišćenjem ostatka zida u kvadrantu J9, ustanovljeno je kako je on *in situ* očuvan u duljini od svega 50-ak cm. Još nekoliko kamena sačuvano je u pravcu pružanja temelja prema jugu, no oni su se nalazili na sekundarnom položaju i međusobno nisu bili vezani mortom nego se između njih nalazila zemlja. Kao i u kvadrantu J10, i ovdje je preostatak zida ležao na sitnom, sipkom šljunku položenom na zdravici. U otvorenoj sondi ništa drugo od tog objekta nije pronađeno te time nažalost glavni cilj ove sezone istraživanja nije ispunjen. Možemo pretpostaviti kako se radi o većem objektu nego što smo u početku mislili te nastavak zida odlazi u kvadrant K9, no to u profilu nije vidljivo jer je zid s te strane presječen ranonovovjekovnim ukopima grobova 139 i 142. Južni zid crkve u tom slučaju najvjerojatnije se nalazi u kvadrantima I i J8. U jugozapadnom dijelu sonde, tj. u kvadrantu I9 pronađen je loše očuvan ostatak još jedne kamene strukture koja također leži na tankom sloju šljunka ispod kojeg se nalazi zdravica. Ovaj sloj šljunka između temelja i zdravice vjerojatno je služio za disperziju vlage i tako sprečavao pucanje i dizanje plitko ukopanih temelja tijekom smrzavanja u zimskim mjesecima. Kamena struktura SJ 371 pruža se u pravcu sjeverozapad - jugoistok i na zapadnoj strani odlazi ispod zapadnog profila sonde, a na istočnoj je presječen ukopom mlađih grobova te je očuvana duljina strukture u dužini od 1,80 m. Za sada nije sigurno pripadaju li pronađeni ostatci temelja istom objektu, radi li se o dva različita objekta ili dvije različite faze gradnje, no više o tome ne može se reći dok se ne istraži veća površina i vidi cijeli tlocrt građevina. Osim loše očuvanih ostataka arhitekture, prilikom ovogodišnjih istraživanja pronađeno je i 57 grobova. Od tog broja samo su dva groba zabilježena i nisu istražena (G 146 i 147),

13 U istraživanjima su sudjelovale diplomirane arheologinje Kristina Turkalj (Institut za arheologiju) i Ivancica Peharda te Denis Blažević i Ivan Valent (apsolventi arheologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu). Pomoćnu stručnu i tehničku ekipu sačinjavali su braća Ivan i Zlatko Zvijerac.

dok su svi ostali grobovi u potpunosti istraženi. Po svim svojim karakteristikama pronađeni grobovi pripadaju župnom groblju i na temelju stratigrafije i pojedinih karakterističnih nalaza mogu se datirati u kasni srednji i rani novi vijek, sve do 1731./1733. godine kada se kapela seli južno od potoka Gliboki, na prostor u središtu današnjeg sela Torčeca.

Najveće iznenađenje ovih istraživanja bio je pronalazak jednog ranosrednjovjekovnog groba. Radi se o najdublje ukopanom pokojniku do sada pronađenom na ovom lokalitetu, čije je dno rake na 128.03 m/nv, odnosno 1.02 m niže od današnje površine tla. Grob je u cijelosti ukopan u zdravicu, a na dno je nasipan sloj sitnog, sipkog šljunka na koji je tada bio položen pokojnik ukopan u drvenom lijesu. Nakon polaganja pokojnika, raka je do vrha zatrpana identičnim sitnim šljunkom koji se nalazi i ispod pokojnika. Osim većom dubinom i neobičajenim načinom ukopa, grob se istaknuo i pronalaskom cijele keramičke posude položene između stopala pokojnika. Osim posude, na pojasu pokojnika pronađeni su i veoma korodirani fragmenti metalnog predmeta - vjerojatno noža. Na temelju svog izgleda, fature i ukrasa posuda se, a time i sam grob, može datirati u 8. ili početak 9. stoljeća. Takvu dataciju potvrdila je i C analiza kostiju pokojnika provedena u Beta Analytic Radiocarbon Dating Laboratoryju u Miamiju gdje je sa 68% vjerojatnosti (1 Sigma) uzorak datiran između 770 i 880 godine.¹⁴ U jugoistočnom kutu sonde pronađen je dio dubokog ukopa u zdravicu za sada nepoznate namjene. Ukop je zamijećen odmah ispod oranog sloja i recentniji je od grobova jer je presjekao grob 93. Zapuna je mješavina zemlje, šljunka, sitne opeke smeđe boje i sadržavala je dosta dislociranih kostiju. Pri samom vrhu zapune pronađena je gotovo cijela novovjekovna keramička posuda. Posuda je fine fature, relativno tankih stijenki i ukrašena linijom u crvenoj boji. Dvije slične posude pronađene su na lokalitetu i 2002. godine te je tada ustanovljeno kako su služile za ukop fetusa. Je li i u ovom slučaju riječ o istom pogrebnom običaju moći će se reći tek nakon prажnjenja posude i prosijavanja njena sadržaja.¹⁴

¹⁴ KRZNDAR, Siniša: *Torčec - Cirkvišće, arheološko istraživanje 2012.* // *Annales Instituti Archaeologici IX*, u tisku.

Sl.7. Ranosrednjovjekovna keramička posuda iz groba G 108 (snimio: S. Krznar)

6. Umjesto zaključka

Kao što vidimo iz dosadašnjih iako kratkih i površinom malih istraživanja na ovom lokalitetu, radi se o veoma važnom i zanimljivom nalazištu. Ovdje je na relativno maloj površinu ustanovljen kontinuitet sakralnog prostora od gotovo tisuću godina. Do sada objavljeni antropološki podatci također su pružili veoma zanimljivu sliku svakodnevnog života jedne seoske sredine. Istraživanjima dužeg trajanja koja bi obuhvatila veću površinu lokaliteta dobili bismo bolje podatke, mogao bi se ustanoviti položaj crkve te raster pružanja groblja oko nje. Također, vjerojatno bismo mogli ustanoviti odnos između tog posvećenog kršćanskog prostora i ukopa pseće lubanje u posudi koji je definitivno odraz poganskih rituala. Kako bismo dobili odgovore na ta brojna pitanja, možemo se samo nadati da će do takvih istraživanja doći u skoroj budućnosti.

Summary

A review of previous archaeological research on the site Torčec - Cirkvišče

As it can be seen from the previous research on this site, although short and in a small area, it is a very important and interesting locality. On this relatively small area a continuity of the sacral space of nearly thousand years was established. Anthropological data published so far also offered a very interesting image of a daily life in a rural community. With a longer research that would cover a bigger surface of the site, we could get better information. We could identify the position of the church and the raster spread of the graveyard around it. Also, we could probably establish the relationship between that sacred Christian area and the burial of dog's skull in a bowl which is definitely a reflection of pagan rituals. In order to find the answers to those numerous questions we can only hope that such research will be conducted in the near future.

Literatura

- KOLAR, Sonja: *Arheološki lokaliteti u općini Koprivnica*. // Podravski zbornik 1976 (urednik Dragutin Feletar), Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1976., 103-116.
- KRZNDAR, Siniša: *Torčec - Cirkvišče, arheološko istraživanje 2009*. // *Annales Instituti Archaeologici VI*, 2010., 47-52.
- KRZNDAR, Siniša: *Torčec - Cirkvišče, arheološko istraživanje 2011*. // *Annales Instituti Archaeologici VIII*, 2012., 52-57.
- KRZNDAR, Siniša: *Torčec - Cirkvišče, arheološko istraživanje 2012*. // *Annales Instituti Archaeologici IX*, u tisku.
- NOVAK, Mario; KRZNDAR, Siniša: *Prilozi poznavanju uvjeta i kvalitete života u ranonovovjekovnom podravskom selu - na primjeru Torčeca kraj Koprivnice*. // *Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja IX*, 18, 2010., 59-88.
- SEKELJ IVANČAN, et al.: *Slučajni nalaz lubanje Canis Familiaris položene u srednjovjekovnu keramičku posudu s lokaliteta Torčec - Cirkvišče kraj Koprivnice*. // *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu 15.-16.*, 1999., 61-79.
- SEKELJ IVANČAN, Tajana; TKALČEC, Tatjana: *Arheološko nalazište Torčec - Cirkvišče*. // *Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja II*, 4, 2003., 5-36.
- SEKELJ IVANČAN, Tajana: *Nove spoznaje o arheološkoj prošlosti Koprivničke Podravine*. // *Podravski zbornik 26/27* (urednik Dražen Ernečić), Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2000./2001., 243, 245.
- ŠLAUS, Mario; NOVAK, Mario; KRZNDAR, Siniša: *Paleodemografska i paleopatološka analiza ljudskog osteološkog materijala s nalazišta Torčec - Cirkvišče kraj Koprivnice*. // *Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja II*, 4, 2003., 37-48.